Kenyeres Zoltán

Kertész Imre: Végső kocsma

– Rám szállt a félelem – mondta egy kedves hölgyismerősünk. A Duna-kanyarban ültünk egy szép kertben, esteledett, a Pilis felől a lemenő nap még átvilágított a lombokon. Csend volt, béke és nyugalom. A házigazda felesége egy társasutazásukról mesélt – Betlehemben megállt velünk az autóbusz, még ki se kászálódtunk az ülések közül, kis tömeg vett körül bennünket, arabok, palesztinok. – De hát a táskádban ott volt a magyar útleveled, az megvéd, nem gondoltad? – kérdeztem. Magyar állampolgár vagy! – tettem hozzá már-már ingerülten. Most, ahogy írom, elgondolkozom. Mikor védte meg őket a magyar állampolgárság? Egyáltalán, mikor védtük meg őket? Nem elég 1944-ig visszamenni, 1686-ban ki védte meg őket Budán? Hány Eötvös Károly akadt széles e hazában? Jó, nem egy, de megszámolható. Sejtjeikben évszázadok félelme ül. Emlékszem, azokban a márciusi napokban vásárolni mentük anyámmal, a Körtér (akkor Horthy Miklós körtér) sarkán volt egy Meinl-bolt. Én kinn maradtam, nézelődtem, a Szent Imre herceg útja felől német csapatszállító teherautók kanyarodtak fegyveres katonákkal, az emberek örömmel integettek. Öt éves voltam.

Nemcsak mi nem védtük meg őket, Európa sem védte meg őket. Bogdan Wojdowski írja *A holtaknak vetett kenyér* című, méltán a *Sorstalanság* mellé állítható regényében a következő sorokat: (1940-ben vagyunk) „Szeptember 4-én zsidó vér folyt Marseille utcáin és a Riviérán. A kitikkadt ribancok a bordélyok ablakaiból integettek könnyáztatta kendőikkel. Forrongott a nép az utcán, zokogtak, imádkoztak, hogy legyen elég férfias eltökéltség a bosszúállókban. Elűzik a zsidókat a kisvárosokból, drót mögé zárják őket, ahol pedig még nem került sor erre, megjelölik a házakat, hogy egyetlen igaz ember se tévedjen a bűnös hajlékba. XII. Pius pápa megáldotta a barna ingeket, amelyeknek meg kell menteniük a világot a ragálytól, és maradéktalanul teljesíteniük kell a küldetésüket. Vigyázzák a tűzvészt! Strassburgban Baldur von Schirach pereputtya, a HJ takonypócai fölgyújtottak egy imaházat, az SS-katonák pedig ünnepélyesen megszórták kézigránátokkal az üszkös romokat. Az összecsődült tömeg szeme láttára, a nézők tapsoltak örömükben. Sírós bécsi keringők helyett legényes berlini indulókat húz az utcán a hegedűs. Egész Európában a nemzetiszocialista forradalom himnusza szól! »*Und morgen die ganze Welt*.« Jó, mi? És holnap az övék lesz az egész világ. Szmuel, Szmuel,

oktondi öcsém. Magyarországon véres pofozkodás közepette távolították el a parlamentből a zsidó képviselőket, szigorúan megtiltották a héber nyelv használatát. Olaszországban Mussolini betiltotta a könyvárusítást, Hollandiában minden gyereket kirúgtak az iskolákból, és minden férfit elbocsátottak a közhivatalokból. Mint mindenütt, gondosan összeírták a zsidó családok vagyonát."

*

Azok, akik túlélték a Holocaustot és megmaradtak, több lehetőség közül választhattak nálunk a háború után. Egy részük, amint lehetett kivándorolt Palesztinába. Fegyvert fogtak, puskát ragadtak, harcoltak, aztán kőműveskanalat vettek a kezükbe, házakat építettek, utakat raktak, erdőt telepítettek, termővé tették a szikes, sivatagos tájat. Létrehoztak egy remek országot. Ma, amikor a Ben Gurion repülőtérről Jeruzsálem felé haladunk, szép, nagy erdőkön vezet át az út, olyan, mintha valahol a Bükkben járnánk. A zsidók toronydarukon ülnek, a földet művelik, a világ legkorszerűbben felszerelt laboratóriumaiban dolgoznak, a hadseregben szolgálnak, golyószóró van a vállukon. Szükség is van rájuk, áprilisban Akkóban mutattak egy házat, amelyet egy becsapódó rakéta a megelőző héten döntött romba.

A hazai túlélő zsidóság másik része itthon vetette bele magát a munkába. Elhitték, mert hinni akarták, hogy ami megtörtént, az soha többé nem történhet meg, a múlt soha többé nem tér vissza, új világ kezdődik, végre megvalósul a francia forradalom hármas eszméje. Ember embernek barátja lesz, nincs többé megkülönböztetés. Azt látták, hogy újjáépültek a hidak, eltűntek a romok, ezrek és ezrek jöttek fel a hajdani viskós nyomorból iskolákba, egyetemekre, a város tele volt sugárzó fiatal arcokkal. De hamar csalódniuk kellett reményeikben. Egyik nap egy jó barátjuk nem ment be reggel a munkahelyére, éjjel elvitték, másik nap a szomszédot, – régi katonatiszt volt, ő bújtatta őket a pincében – kitelepítették. Csalódtak, megdöbbentek. Többen közülük 1956 erjesztőivé váltak. Fiaik, unokáik közül sokan ma is ott vannak az emberi jogok védelmezői között a mai újnacionalizmus és újfasizmus éledése idején. Továbbra is elkötelezettek, és itt vannak itthon.

Egy harmadik csoport kezdettől nem reménykedett az új világ ígéreteiben, mintha előre érezték volna azt, ami fél évszázaddal később, az ún. rendszerváltás után bekövetkezett. Visszahúzódtak zsidóságukba, lélekben magukra húzták ősi öltözékeiket, nem ószövetségi vallásosságból, hanem félelemből és örök bántottságból, reménytelenségből és kilátástalanságból. Úgy látták, a XX. század megcáfolta elődjeiknek az európai társa-

dalmakba vetett bizalmát. Elődjeik ezrei és tízezrei asszimilálódtak, a francia felvilágosodás idején, és a XIX. században ezreik, és tízezreik minden elkövettek, amit el lehetett követni, hogy belesimuljanak azoknak az országoknak az életébe, ahol laktak. Nálunk honvédek lettek Kossuth zászlaja alatt, munkájukkal, értelmükkel, tudásukkal hozzájárultak a kiegyezés utáni nagy gazdasági és kulturális fellendüléshez. Élén jártak mindennek, ami magyar haladás volt és európai progresszió. És egyszer csak megkapták a létüket korlátozó törvényeket, és megkapták a megsemmisítő táborokat. Magyar csendőrök csapták rájuk a marhavagonok ajtaját. A háború után túlélve a túlélhetetlent, elkezdték visszafordítani az asszimiláció állapotát, gondosan betartották, amit be kellett tartani, legjobb képességeik szerint végezték munkájukat, de lélekben eltávolodtak. Elkezdődött a disszimilációjuk. – Igen – mondták – azok vagyunk, akiknek tartotok bennünket, vállaljuk a sorsunkat, mert a Nobel-díjas regény címével ellentétben igenis van sorsunk.

*

Kertész Imre mindnyájunké, ezt úgy kell érteni, hogy díjából mindnyájan részesültünk, de igazán, valóban igazán ő ennek a harmadik rétegnek az írója. Mi is értjük, és ami több, átérezzük mindazt, amit ír, de elsősorban mégis hozzájuk szól, és az ő hangjukat szólaltatja meg. Vagy, ami evvel egyet jelent, velük birkózik, tőlük akar megszabadulni. Ezt így gondolom, és igaznak vélem még akkor is, ha ő maga jól fogalmazott, határozott mondatokkal ellentmond ennek az értelmezésnek, és könyvének mindjárt az első oldalain ilyen önmeghatározásokat ad közre: az európai zsidó csakugyan mások által meghatározott emberfajta, rákényszerített zsidó-állapotához semmiféle bensőséges viszonyt nem tud többé kialakítani. „[…] egy anakronisztikus zsidó létforma, a »galut«, az asszimiláns zsidó létformájának írója vagyok; […] Akinek egyedül a zsidók kiirtásának kísérlete, Auschwitz a kizárólagos zsidó identitása, egy bizonyos értelemben véve mégsem nevezhető zsidónak – Deutscher-féle »nem-zsidó zsidó« ő, a talajtalan európai változat […]" Kicsit később a „zsidósághoz való viszony kényszerű" felismeréséről ír, aztán mégis így folytatja: „Én valójában ahhoz a Kelet-Európában létrejött zsidó irodalomhoz tartozom, amely a Monarchiában, majd az utódállamokban, főként németül, de sohasem a nemzeti környezet nyelvén íródott, és sohasem volt része a nemzeti irodalomnak. Kafkától Celanig húzható meg ez a vonal, és ha folytatni lehet, velem kell folytatni. Az én szerencsétlenségem, hogy magyarul írok; szerencsém azonban, hogy munkáimat németre fordítják – még ha a fordítás csak árnyképe is az eredetinek. Bármennyire különös tény ez, de végül is

ahhoz a kétes német nyelven keletkezett irodalomhoz tartozom, amely az európai zsidóság kiirtását beszéli el […] Jó tudni ezt, jó ezzel a tudással megbékélni, jó dolog azokhoz tartozni, akik sehová sem tartoznak, jó dolog halandónak lenni." A legszebb önvallomások egyike ez, amelyet magyar, igen, nekem mégiscsak magyar író valaha leírt, de tiszteletben tartom hovatartozásának kinyilatkozását.

Van néhány ilyen felfénylő szép részlet új könyvében, ezeket olvasás közben aláhúztam, és margójukra felkiáltó jelet tettem. Most, ahogy újra átlapozom a könyvet, jó pár ilyet találok. „[…] én – bár későn – inkább választom az identitás nélküli bolygó zsidó, semmint a jó lelkiismeretű honos polgár szerepét. Az utolsónak lenni a családfán: ez sem rossz. Az ember legyen tisztában vele, hogy idegen e földön, s ennek legpontosabb, leginkább eklatáns példája a galut zsidó, Európában." Az ilyen prózai kijelentések a legerősebb részei a könyvnek. Száraz, belül mégis izzó, határozott kijelentő mondatok. Ebben a vallomásos könyvben nem a szépíró képi beszéde uralkodik. Alig jut eszébe, hogy ne fogalmakban, hanem képekben gondolkozzék. Többször beszélget Ligeti Györggyel, de nem rajzol róla eleven arcképet, járja Európa országait, de egyetlen tájat sem fest le, gyakran jár hangversenyekre, operába, klasszikus zenét hallgat, de ezt is inkább csak felsorolásszerűen említi meg. Nem író akar lenni, hanem egy vallomástevő ember, aki ír. Megnevez. És közben nem vonja vissza, hanem előtérben hagyja ítéleteinek szubjektivitását. Gyakran emlegeti írói sebeit, nincs megelégedve fogadtatásával. És nem is lehet. A *Sorstalanság* 1975-ben jelent meg, s 1983-ig, Spiró György felfedező cikkéig, alig méltatták figyelemre. 2002-es Nobel díját őszinte öröm helyett sokfelől fanyalgással fogadták. Emlékszem a napra, mentem be az egyetemre, a szobám előtt találkoztam egy kollegámmal (jó nevű, kitűnő szakember): – Tudod, ki kapott Nobel díjat? – kérdezte. – Egy nem magyar író – mondta. Még leírni is szégyellem. De igaz, ami igaz, magam sem hittem, hogy ilyen magasra viszi a sors(talanság) Kertész Imre regényét. Előbb fogadtam volna a *Fogság*ra. Fogadtam volna Tandori vagy Esterházy páratlan nyelvteremtő zsenialitására, Nádas Péter hatalmas regényére, Juhász Ferenc életművére.

*

A *Végső kocsma* esszé-könyv, ahogy egy helyen írja, „öndokumentáció", négy kisesszé sorozatból áll, az első és a harmadik egyes szám első személyben szólal meg, a második és negyedik (*Első nekirugaszkodás* és *Második nekirugaszkodás címmel*) harmadik személyben beszél, mintha narráció lenne. Az elsőnek még narrátora is van, a másodiknak főszereplője,

de igazából álnarráció, nem regénykísérlet, hanem a megjegyzések, gondolat-jegyzetek, kisesszék folytatódása eltérő nyelvtani formában, de lényegében véve hasonló hangnemben és hasonló témavilágban. Az első és harmadik rész, mint szokásos, sőt szokványos írói napló, készülődés-lejegyzés, gondolatrögzítés, jobb és érdekesebb, mint az ölelkező rímként beleszövődő regény-álarcban megjelenő gondolatsorozat. Persze lehet regénynek vagy regénykísérletnek is nevezni, ő maga a *Kaddis*hoz írt szatírjátéknak nevezi. Vári György a Népszabadságban mindenesetre egyértelműen a regény felől közelítette meg a könyvet, jobb véleménye is van róla, mint nekem, de, nem szükséges cáfolnom, ami írt. Inkább idézem. Ő komolyan veszi Kertész egyéb műveiben is gyakran előforduló megjegyzéseit a „fikció" mibenlétéről. : „Az alkotás kínjainak elbeszélése, a regény regénye most is olvasható, mint már *A kudarc*ban is. Ezek többnyire a kevésbé érdekes részek. A regény- és elbeszélés-töredékek azonban valódiak, a pesszimizmus bátorságának tiszta, magaslati levegője árad belőlük, mint Kertész minden fontosabb sorából." Bán Zoltán András a Magyar Narancsban közzétett kritikájában még Lukács György korai regényelméletét is megemlíti elemzésében, amely egyébként olyan kíméletlen és durván lesújtó, szívtelen kritika egy idős, beteg ember munkájáról, amihez foghatót nem is nagyon olvastam. „Ha közelebb megyünk, azt látjuk, hogy a *Végső kocsma,* mint regénytöredék érdektelen. Különösen igaz ez a *Második nekirugaszkodás* alcímű fragmentumra. A főszereplő, Dr. Sonderberg morfondírozásai laposak, a hang Thomas Bernhard-paródiának hat, míg maga a napló (és a naplóformában megkezdett regény, azaz az *Első nekirugaszkodás*) akaratlan Thomas Mann-paródia, elegyítve némi Márai-elemekkel". Aztán ilyen sommás véleményt fogalmaz meg: „Az egész kötet problémája, hogy az idők során Kertész szuverén értelmiségből, szabad, autonóm művészből giccsértelmiségi lett."

Leszakad az ég? Kertész Imre kisebb szavakra is vérig sértődött már, s nemcsak a véleményt fogalmazó kritikus, hanem a véleményt közlő fórum is megkapta érte a magáét. " Radnóti »elvető« kritikája a Holminak nevezett agresszív bulvárlapban" – írja például egy helyen. Az ilyen és ehhez hasonló mondatokat teszi szóvá Vári György, amikor egyébként méltató kritikájában Kertész kicsinyességéről ír. „/M/erő- ben privátnak maradó sértettségei gondolati munka helyett meghökkentő kicsinyeskedésekre sarkallják […]" Igaza van, de én azért nem becsülöm le ezeket a kicsinyességeket, a könyv legérdekesebb részei között tartom számon őket, mert a kicsinyesség a szó szótári jelentésével ellentétben nagy dolog. A „nagyosságok" általában bombasztikusak és álszentek, kimódoltak és laposak. A kicsinyesség viszont őszinte és szókimondó. Bátor és meg-

alkuvás nélküli. A „nagyosságoknál”, annál, amit Karinthy „mélyikémnek” nevezett, az író beburkolja és megközelíthetetlennél teszi személyét, a kicsinyességnél viszont pőrén előttünk áll és kiszolgáltatja magát. A kicsinyességnek még hitelesítő ereje is több van, közelebb hozza hozzám íróját, mint a hideg tárgyilagosság, aminek csak a hidegsége bizonyos, de az igazsága nem. A szubjektív és objektív nem azonos az igaz és hamis értékvonalával. Ezt az értékelméleti félreértést csak a romantika utáni irodalom és irodalomelmélet próbálta bebeszélni.

Én nem regénykísérletként olvastam ezt a könyvet, nem is valami pálya-összefoglalást, irodalmi aktívum-passzívum bejelentést kerestem benne, hanem őszinte, szubjektív, felszabadultan szubjektív gondolatnaplóként vettem kézbe, amelyet olyasvalaki vetett papírra, aki túl jón, rosszon, megengedheti magának, hogy fittyet hányjon környezetének úgynevezett elvárásaira és illendőségeire, és azt gondolja (akár önmaga hatósugaráról) amit tényleg gondol, és azt írja le önkorlátozás nélkül, ami a lelkét nyomja.

2014

Megjelent: Kenyeres Zoltán: Harmadik csöngetés
Savaria Universiti Press, 2018.